

ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒՆԵՍԳԻՏԱԿԱՆ

Ժ. ՅԱՐԻ 1896

Ցարին կամ 10 ֆր. ոսկի — 4 րր.:
Վեցամսեայ՝ 6 ֆր. ոսկի — 2 րր. 50 կ.:
Մեկ թիւ կայսէ 1 ֆր. — 50 կոպ.:

ԹԻՒ 1, ՅՈՒՆՈՒՍՐ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ԼԵՋՈՒՐԱՆԱԿԱՆ

ԱՐԳԻ ԼԵՋՈՒՐԱՆԱԿԱՆ

ամանակիս յառաջագի-
մութեան համըն-
թաց բլլալու ամե-
նաստայց նշանն է
հետաքրքրուիլ
ճակատային իրե-
րէրէրով, որոնք
կրնան մեծ լոյս
սփռել պատմական

գէպերու վրայ: Պատմութիւնը շատ անգամ
լուս էր մնայ հին, ուր զինքը գտնացնելու
չափ յիշատակարաններ, արձանադրութիւններ,
վկայութիւններ չէ գտներ: Եւ այս շատ ան-
նպատակ արագացայ մին է. վասն զի պատմական
յիշատակարաններ եւայլն, կառաւորութիւն կը
տանին զմարդ մինչեւ այն կէտը, ուստի կը սկսի
նախապատմական (antéhistorique կամ préhisto-
rique) շրջանը. եւ այս շրջանը հետազոտելուն վրայ
է 19րդ դարու ճշմարիտ արդիւնքը. եւ մարդկային
գիտութիւնն ամենազօղվել յատկութիւն մը՝ եւ
կամ աւելի լուս — արժանիք մ'այն ատեն սկսաւ:

առնուլ, երբ իզեց այն կապերն, որ զինքը կաշ-
կանդած կապած էին նախապատմական աշարիւ-
խաւարին առջեւ... միտքը սրեց, աշքը զորացուց
եւ քայլութեամբ անձնամաստայց եղաւ՝ այն խաւա-
րին մէջ կենդնելու ու գիտութիւնը վտանգելու-
ի սկզբան անդ խաղաղից, զեղեւեցաւ, բայց մէյ
մ'որ աշքը մթին ընտելացաւ, սկսան հակապական
գառնալ իւր քայլերը. այնպիսի կարեւոր յայտ-
նութիւններ բրաւ, որ առաւելապէս վարձատրե-
ցին իւր հազը, ճիգը, զգիմունքն եւ ժամանակի ու
գրաւոր կորուստը: Հրապարակ ելան շարք մը նոր
գիտութիւններ, որոնք այնչափ աւելի հաստա-
տուեցան, տարածուեցան, սրշափ դրական սկսաւ
բլլալ ձեռք բերուած արդիւնքը: Այսպիսի քաշ-
արի ինքնամանց արդիւնքներէն է սեղանաշինանց
ընթերցման գիտութիւնը... Բայց այն գիտու-
թեանց մէջէն ամենակարեւորն ու նշանաբարդային
եղաւ Հատմաբան լեզուագիտութիւնը (la linguisti-
que comparée): Եւ սրշափ ուրախալ է տեսնել
թէ մեր փոքրիկ ազգին մէջ անդէն ի սկզբան՝ ինչ-
պէս ամէն նորագիւտ գիտութեան, նոյնպէս այս լե-
զուագիտութեան, նուիրուեցաւ այն պարտաւարա-
շառ մտադրութիւնն, որուն շնորհիւ անեցանք եւ
պիտի աւելնանք յայտն ալ մեր ներկայացուցիչ-
ները լեզուագիտաց կառնուներու մէջ: Հարկ է
յիշել հանգց. Ռ. Պատկանանը, Հ. Սերովլէ Վ.
Տէրգիւեանն (վիեն. Միխիլ.) եւայլն, որոնք ար-
դէն իրենց զբոսբովը կը վայելէին իրենց անունն
համբաւայն արժանաւոր համակրանքը. եւ թէպէտ
հրատարած են արդէն յատանաց, բայց միշտ լին-
ջուագիտաց առջեւ անմահ պիտի մնան, ցարժափ
զիտի ուղի համոզողովս լեզուագիտութիւնը:

Մեր նպատակը չէ հոս յիշատակել այն առնքի-
նները իմ հաստատմանով եւ կամ նոյն իսկ զբոսբով
ցան են՝ թէ հետամուտ են եղած լեզուագիտութեան. այլ
յիշատակեցինք միայն spécialiste — մասնագետները, դար-
ձեալ լեզուագիտութիւնը կը բաժնենք ըստստիւթիւնն

նեան ուղերան լեզուներն այլ իրարու ինամի են. ասորէն 17րդ դարուն Ամին կոմէնիս կը պաշտպանէր այս կործիքը. բայց աւելի փորձեր էին եւ ենթադրութիւններ քան հաստատուն վիճակներ այս գիտնականին բանծները: Լազիւ Զորալէներգ (Strahlenberg) կրցաւ գիտնական հիման վրայ կանգնել այս գրութիւնը թէ ֆիննեան-ուգրեան եւ ուրալ-այտայեան ազգաց լեզուին մէջ ինամութիւն կայ: Հիշատակն պաշտօնական Զորալէներգը՝ Պուլտալայի պատերազմին մէջ Ռուսերուն ձեռքը գերի ինկաւ, Սիբերիա արքայութեամբ եւ հին 18 տարի անցուց, ուր կրնար ազատ համարակ չըլլի: Այս միջոցին առիթ ունեցաւ նոյն երկրին դանապան Լ. աննից լեզուներն ուսումնասիրելու: Իւր ազգականներն մեծ երկասիրութեամբ մէջ՝ առաջին ուսումնական փորձը կ'ընէ՝ Հիւսիսային Ասիայի եւ Արեւելեան Եւրոպայի ազգութիւնները խմբերու բաժնելու, որ մեծ պատիւ է իրեն, եւ յընդհանուր առեւել իւր բաժանումները ճիշդ էին: Արեւ երկասիրութեան մը մէջ՝ որուն արտաբանը՝ *Gentium boreo-orientalium harmonia linguarum*՝ (Հիւսիսային - արեւելեան ազգաց լեզուներու նմանութիւնն) բառեր իրարու համեմատելով՝ կ'ապացուցանէ Զորալէներգը թէ ֆիննները, Մանչուները, Վոլոգները, Ուստակներն հոմոցէն ազգեր են:

Բայց շմռնանք յիշելու Սայնսվիլէ գիտնականն, որ իւր ուսումնասիրութիւններով, մանաւանդ կուպենհագի գիտնական կանառններ-կայացուցած մեծ երկասիրութեամբ, յորում կ'ապացուցանէր թէ «հունգարական եւ լատինականը նոյն լեզու են, այնպիսի առնու մը ստացաւ, որ լեզուագիտութեան պատմութեան մէջ անմուտ պիտի մնայ, եւ ինչ որ Վալիէնով ճշման հոգեւորական լեզուաց համար ըրաւ, նոյնը Սայնսվիլէ կատարեց ֆիննեան-ուգրեան լեզուաց համար. ինչորն ուղիղ ծանոթն ըրաւ:

Միւս կողմանէ ճշման եւ Կոլբրոկ (Colebrooke) Աստիկիտ լեզուի անբա զանն լոյս աշխարհ հանեցին եւ գիթամատչիլ ըրին նորանոր հրատարակութիւններով, որով լեզուագիտութիւնը կարճ միջոցի մէջ անանկալ թափը մ'առաւ: Լայրնիցի գաղափարէն գրգռու շատերն սկսան խնայել եւսանդեամբ զանազան լեզուներու բառերն հաւաքել եւ իրարու համեմատել: Հերպաս սպանիացին գիտնականորէն լեզուները խմբերու բաժնելու փորձ մը փորձեց (1784—1787), եւ մեծ պարծանք է իրեն՝ մալայական-պոլինեան լեզուացիները գտնելու: Իւր թամանակին համար ստագիւ Տակայական համարուած լեզուագիտական երկասիրութեանց՝ ամենայնչափ անն համարուած է իրաւամբ:

Անցեալ դարուն վերջերն ամեն մարդ մեծ հետաքրքրութիւն ցոյց կու տար համեմատական լեզուագիտութեան: Նոյն իսկ թագաւորներ ու ինքնակայներ թողը լեզուներն իրարու համեմատելու գաղափարն ունեցած էին: Կատարին է Բ. որ

ի մանկութենէն քերականական ուսմանը մեծ հաւուս ունէր, 285 բառ 200 լեզուա հրատարակել առաւ: 1) Այս երկասիրութենէն զրգեալ Ադէլունգ իւր Միհրդաան՝ երկասիրեց այս գաղափարն սկիզբները:

Բայց ամբար հիմնաքարեր եւ շինածաղաքներ էին, որոնց վրայ եւ որոնցմով ետքէն Վիլհելմ ֆոն Հումբոլդտ (Humboldt) եւ Բուպպը քերական մտքերն կրցան համեմատական լեզուագիտութեան սկզբունքներն բարձրացնել. առաջինն՝ ընդհանուր, իսկ երկրորդն՝ հոգեւորական՝ լեզուագիտութեան, իսկ զարգացող երկրորդը խոնարհ լեզուագիտութեան, իսկ զարգացող երկրորդը՝ երկասիրութեան հիմնական զարգացումը քննելու մեծ մղում արուեցաւ: Յիշուն տարւան մէջ գիտութեան այս ճիւղն ալ մեծ նշանակութիւն մ'առաւ: Այս նորագիտական գիտութեան գիտեցին ոչ թէ միայն լեզուներու խորհրդաւ որ էսկ թիւը լուստարեցին, այլ անդհա-հատել արժանիք մ'ունեցան փիլիսոփայից, պատմագէտներու, մարդաբաններու եւ աստուածաբաններու համար:

Չոր ու ցամաք գիտութիւն մը չէ, կամ միայն ենթագրութեանց վրայ հաստատուած անհաստատ կարծիքներու ժողովածոյ մը չէ լեզուագիտութեան ըստան. այլ հաստատուն եւ որոշ կանոններէ հանուած երկակարգութիւններ, որոնց խեղամուտ ըլլալու համար, հարկ է եղբակարգութեան յառաջակիրները գիտանալ. ապա թէ ոչ երկու բառ իրարու համեմատուած ատեն, այս «այս կանոնին, եւ այն «այն կանոնին» համեմատ, ըսուած ատեն, կանոնները չգիտցողը կը կարճէ թէ լեզուագիտութեան չէնքը՝ լոյսին գիթահատանութեան վրայ կը բարձրացնենք: Բայց աւելի զարմանալի է լեզուագիտութեան շոշափած այլ-եւ այլ կէտերը: Վեղուն կը ներկայանայ մեզի, կ'ընէ լեզուագիտութեան ուսուցիչներէն մէկը,⁵ իբր մեծ եւ միանգամայն զարմանալի խորհրդաւոր

⁵ Առաջին ապագրութիւնն հոգաց Պալլաս, 1787. Բ. ապագրութիւնն Թ. Եմբելիշի Տեռետալ արդարաւոր. Բոմբայի երկր ամեն լեզուաց համեմատական բառգրքին (Սորաթիւնի Սլոյար). Պետեր. 1790—1:

⁶ Adelung, Mittheilungen über die Sprachen der Völker, 1800—17:

⁷ Հնդկ. արաբական (indo-européen) եւ հնդկ-գերմանական (indo-germanique) նոյն են. երկրորդը կ'ապագրեն հարեալով գերմանացի լեզուագիտաց սովորական:

⁸ Մանիքիտ լեզուին լեզուներէն համեմատական յիշուած, լատիններէն, պարսիկներէն եւ գերմաներէնէն հետ. ֆրանկֆուրտ 1846: Annals of Oriental Literature, մէջ, 1820ին, ամսագրում, յառաջ, լատ. եւ գերմաներէն լեզուաց վերլուծական համեմատական մեզի, եւ այլն: Համեմատական լեզուագիտութիւն ստեղծելու, զանգի, յայն, լատին, լեզուական, գիթահնէն, եւ գերմաներէն լեզուաց, թերթ. 1839—42: 1869ին եղած երկրորդ ապագրութեան մէջ հայերէնն ալ նշուած էին ասորիկ եղած է:

⁹ Ա. Փ. Պոտտ (Pott). Վիլհելմ ֆոն Հումբոլդտ եւ Լեզուագիտութիւնը, էջ XXV:

¹ Զորալէներգը. «Եւրոպայի եւ Ասիայի հիւսիսային եւ արեւելեան կողմէն. եւ այլն» Ստոքհոլմ 1790:

առեղծուած մը, որ շատ նկատմամբ անյուշանելի եւ անմարտնելի ձեացած է, Սփիւրսի տուած առեղծուածէն աւելի գոգուարին եւ կնճռոտ, մեր գայուժեան եւ մտաւոր կենաց չափ Գգուարին, բայց հնարաւոր լուծմանց՝ թէ արժանաւոր եւ թէ կարօտ առեղծուած մը, Ուստի՞ յառաջ եկած է լեզուի նիւթն ու կերպը... ուստի՞ եւն այս բազմառեղծ լեզուները. բայց աշխարհիս լեզուները մէջ նախալեզուէ յառաջ եկած են, թէ ստիպուած ենը շատ նախալեզուներ ենթադրել. լեզուի մը փոփոխութեանց պատճառներն որոնք են. մարդկութեան նախալեզուն ինչ կերպարանք ունէր: Ասոնք ընդհանուր հետաքրքրութիւն չարժող ինդիքներն են, որ իրենց լուծումը կրնան գտնել միայն լեզուագիտութենէն: Բայց ի մասնաւոր երկու ինդիք կայ, զոր մարդաստութիւնն եւ փիլիսոփայութիւնը կ'առաջարկեն լեզուագիտութեան եւ լուծումն կը պահանջեն. ա) լեզուներու բազմակերպ զանազանութիւնն կարելի է միացնել մարդկային սեռին մէջ սիրել անենալուն հետ. այսինքն, ինչպէս որ բովանդակ մարդկութիւնը մէկզուրէ յառաջ եկած է, նայնպէս լեզուն ալ մէկ աղբիւր ունեցած է. եւ ք) Բնչ էր լեզուին եւ մարդկութեան նախնական վիճակին նախա-սկիզբն:՝

Այս երկու ինդիքներուն առաջնոյն պիտի նուիրենք մեր մտադրութիւնն եւ պիտի քննենք այն տեսութիւններն եւ ենթադրութիւնները, զորոնք կը յարադրանէ լեզուագիտութիւնն, որպէս զի գրականն ու հաստատունը ենթադրականն ճշդիւ զանազան ենը:՝

(Ըրբեմնիկէ:)

Հ. Գ. ՄՂՆ.

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

ԿԵՐԵՊԵՏ ԲԹԹԹ ԸՄԹԻՐԵՄԵՆ-ՅՈՎՀԸՆԵՍԵՆՆ

Դնձանութեան անձանութիւն, որուն յայտնութիւնը պարտական ենը Նալբան Յակոբ Պատրիարքին՝ Գիւր Ազնից անուն փոքրիկ երէկասիրութեան, որ այս Կարապետ Բժշկին ծախարկը տպագրուած է անցեալ զարուն երկրորդ կէսին, «յամիճեառն 1760 եւ Հայոց ՌՄԹ Եունով. 4:» Իւր մասին պէտք եղած բոլոր տեղեկութիւնները՝ թէ եւ հարեւանցի կերպով՝ կը քաղենք միայն վերջիշեալ Ազնից գրքէն՝ որուն մէջ երեք անգամ յիշատակուած է: Բայց նախ

1 Գիւնից, Գիւնիս քանդակներ, Գրպար, Բժ. 1892: 2 Ի մասնաւոր պիտի ջանաւք ընդարձակապէս քննել հայերէնի նկատմամբ եղած ունիւն եւ մեզք կարեւորները, որպէս զի հայերէնը լեզու ակն ինդիքներն աւելի գիտական հիմունք վայր բարձրանաւ, եւ մեզք սորի «Գրպար» եւ աշխարհաբար «անուամբ» լեզուագիտական օրինաց դէմ հրապարակ նետուած անձնական քահանայից:

հարկ է կարգաւ այս յիշատակութիւնները, որոնցմով պիտի ջանանք ուրուագրել այս բժշկին կենսը:

Առաջին յիշատակութիւնը կը կարգանք գրքին նախադասն վրայ այսպէս.

«Գիւր Ազնից ամենայն անձանց հարկաւոր: Էարարդեալ ի Յակոբ Պատրիարքէ: Ի հայրապետութեան Տեառն Յակոբայ Արաքան-կատար վեհափառ Կաթողիկոսի սրբոյ Էջմիածնի. եւ ի Պատրիարքութեան սրբոյ Երուսաղէմի՝ Տեառն Թեոդորոսի ճգնագգեաց եւ Աստուած-իմաստ վարդապետի: Արգեանքը հոգեւոր որդւոյ մերոյ տիրացու Կարօտ Իսնիֆոյն Բիշիկ. յամիճեառն 1760, եւ Հայոց ՌՄԹ Եունով. 4: Ի Տպարանի Աստուածատուրի:»

Երկրորդ յիշատակութիւնը կը կարգանք հատորին սկիզբն՝ Յառաջաբանութեան մէջ, զոր Նալբան Պատրիարքը կը գրէ.

«Թախանձեցեալ իմ յոշ սակաւ բարեպաշտից, եւ մանաւանդ ի լուսաւոր հոգի-ի ինչիւր յանձնէ՝ օրգելէ ի թիւն տեղացու Կարօտ հոգեւոր գպրէ՝ առնել զաղօթական ինչ գրուել համաձայն եկեղեցւոյն մերոյ սասացումոց. եւ այլն: Իսկ երրորդ յիշատակութիւնը կ'աւանդէ մեզ վերին տպագրիչը, «Ելուորդեալ Տեղեւոյն վերնագրով վերջաբանութեան մը մէջ այսպէս.

«Հնորհիւ ամենասուրբ Երրորդութեան եւ միջ Աստուածութեան Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյ Որդոյ, յանկ ելեալ աւարտեցաւ տպումն նորաշար գրքիս աղօթից եւ ժամանցից ի փառս Աստուծոյ: Որ յօրինեալ արարած երկա-սիրութեամբ աշխատանաց Տեառն Յակոբայ Աստուածաբան վարդապետի՝ մեծի Պատրիարքի Կոստանդնուպոլսոյ՝ ի յօգուտ հասարակաց մանկանց եկեղեցւոյ:

«Արգ՝ մի սրբանալ մանկունք սրբոյ Սինի, յիշեսցիլ եւ՝ շիւնի տեղացու Կարօտ Իսնիֆոյն. զինորդ սորին ի վեհէ պանծալոյ. որ սիրահարեալ աղբրանք՝ ետ յօրինել զսա-աւով եւ զծախան տպեցման, առ ի լինել յիշատակ հոգւոյ իւրում եւ ծնողացն իւրոց: Հանգուցեալ հօրն ակնթիւր ովանեսին, եւ կենդանի մօրն հիւրին. եւ նորաբողոք որդւոցն՝ պողսին, պետրոսին, եւ յօհաննիսին: Որ եթէ այս գրքուկ սիրով ընկալեալ լիցի եւ փութով վերջացի, (որպէս եւ յուսայ) ունի ի մօր եւ զայլ ինչ գիւր ի շարադրեալ գրեանք մեծի վարդապետին՝ տալ տպել ի փառս Աստուծոյ, եւ այլն:

Այս երեք յիշատակութիւններն եւ «1760 թուականը» մեզ առաջնորդ առնելով՝ ջանանք